ДОСЛІДЖЕННЯ (DESK RESEARCH)

Суспільні настрої, тренди та наративи під час розширення ЄС у Центральній Європі та інтеграції країн Західних Балкан

Уроки для євроінтеграційного треку України

ICES

Інститут Центральноєвропейської Стратегії · 2026

Вступ

Сучасний етап розширення Європейського Союзу, який розгортається в умовах повернення масштабної геополітики та екзистенційних безпекових викликів після 2022 року, актуалізує потребу в переосмисленні попереднього інтеграційного досвіду європейського континенту. Для України, яка здобула статус кандидата та відкрила офіційні переговори про членство в умовах повномасштабної війни, аналіз шляху країн Центральної Європи (держав Вишеградської групи) та Західних Балкан є питанням стратегічного планування та безпекового виживання.

Український інтеграційний трек є абсолютно безпрецедентним в історії європейської архітектури безпеки. Україна демонструє суттєвий результат, здійснюючи структурні євроінтеграційні реформи та утримуючи інституційну стійкість в умовах повномасштабної агресії з непаритетною країною, ядерною наддержавою із колосальним військово-ресурсним потенціалом. Якщо для країн Центральної Європи євроінтеграція була логічним завершенням мирного транзиту, а для Західних Балкан інструментом постконфліктного відновлення, то Україна змушена інтегруватися в ЄС одночасно з веденням війни на виживання. Цей досвід ламає класичну брюссельську парадигму, де спочатку йде безпека й стабільність, а потім статус кандидата, і перетворює саму євроінтеграцію на інструмент воєнно-політичного стримування та мобілізації.

Попри унікальність, український шлях неминуче розвивається в межах тих самих структурних та психологічних закономірностей, які супроводжували Велике розширення 2004 року та складний, триваючий процес євроінтеграції балканського регіону. Досвід попередніх хвиль показує, що євроінтеграція є не лише технічним виконанням *acquis communautaire*, але насамперед глибока трансформація суспільної свідомості, яка відбувається на тлі зіткнення історичних травм, геополітичних очікувань та внутрішньополітичного популізму.

Розділ 1. У яких умовах відбувалося розширення ЄС

1.1. Центральна Європа: Мирний транзит та «повернення» до Європи

Для країн Вишеградської четвірки, зокрема Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії, євроінтеграційний вектор став наслідком руйнації Ялтинсько-Потсдамської

системи та колапсу радянського блоку. Вихідні умови їхнього транзиту визначалися кількома важливими факторами:

Колапс Варшавського блоку та розпад СРСР. Усунення радянського домінування відкрило можливості для відновлення повного державного суверенітету. Держави В4, на відміну від України чи країн Західних Балкан, не переживали процесу дезінтеграції єдиного союзного економічного та політичного моноліту СРСР, що полегшило інституційний початок.

Демократичний транзит та ринкові реформи. Перехід від тоталітарних однопартійних систем до плюралістичної демократії та від планової економіки до ринкової (шокова терапія в Польщі, приватизація) відбувався за відносного суспільного консенсусу. Викликами стали подолання економічного спаду, адаптація до капіталістичних реалій та трансформація законодавства під нові стандарти.

Наратив/ідеологема «Повернення до Європи». Цивілізаційний вибір регіону не піддавався серйозному внутрішньому сумніву або опору. Рух до ЄС та НАТО сприймався суспільствами не як побудова чогось нового, а радше як відновлення історичної справедливості, можливість повернутися у свій природний західнохристиянський та європейський культурно-політичний ареал, з якого вони були насильно вирвані після Другої світової війни.

Регіональний мир як передумова. Попри наявність латентних міжнаціональних суперечностей та історичних травм (угорське питання в Словаччині та Румунії; питання кордонів між Польщею та Німеччиною), перехід відбувався в умовах регіонального миру, що надало можливість державам Центральної Європи зосередити ресурси на технократичних та інституційних реформах.

1.2. Західні Балкани. Постконфліктне відновлення та безпековий імператив

Стартові умови для країн Західних Балкан, зокрема Хорватії (є членом ЄС з 2013 року), Сербії, Чорногорії та Північної Македонії кардинально відрізнялися від умов країн Центральної Європи. Тут рух до Європейського Союзу розпочався не на тлі мирного демонтажу комунізму, а на руїнах міжетнічних воєн.

Кривавий розпад Югославії. Вихідними умовами для регіону стали масштабні воєнні дії 1991–2001 років, які супроводжувалися етнічними чистками, воєнними злочинами, руйнацією інфраструктури та появою сотень тисяч біженців. Державність Хорватії, Сербії та Чорногорії гартувалася через збройне протистояння та взаємні глибинні психологічні та територіальні травми.

Етнічні конфлікти та дефіцит безпеки. Активні бойові дії залишили регіон фрагментованим. Питання етнічних меншин, взаємної напруги та визнання легітимності нових кордонів (статус Косова для Сербії; внутрішній устрій Боснії і Герцеговини; етнічний баланс у Північній Македонії) набули екзистенційного характеру.

Миротворчі процеси та постконфліктна трансформація. Євроінтеграція для Західних Балкан стала більше ніж цивілізаційним вибором, та стала ключовим інструментом *зовнішнього примирення* та стабілізації. Пріоритетними вийшли завдання по роззброєнню, репатріації біженців, реформи сектору безпеки та співпраці з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії (МТКЮ).

Обмежений суверенітет та роль міжнародного нагляду. На відміну від суверенних держав В4, які вели переговори з Брюсселем як рівноправні суб'єкти, низка балканських країн тривалий час перебувала (або досі перебуває) під прямим чи опосередкованим міжнародним протекторатом (офіси Високого представника в Боснії, місії ООН та ЄС у Косові), що залишало специфічний відбиток на суспільне сприйняття європейських інституцій.

1.3. Що відбувалося в самому ЄС. Оптимізм 1990-х та формування Копенгагенської рамки

Після завершення Холодної війни Центральна та Східна Європа почали змінюватися і ЄС у той самий час теж переживав серйозні внутрішні трансформації, що визначило увесь подальший контекст. Майбутнє розширення визначалося не лише готовністю країн-кандидатів до реформ, але й станом та стратегічним баченням самого ЄС. На початку 1990-х років у Брюсселі домінувало переконання про те, що Європа переходить до нового етапу стабільності та співпраці, а завершення поділу континенту створює історичну можливість для його політичного об'єднання.

Важливою подією стало підписання Маастрихтського договору у 1992 році, який трансформував Європейську економічну спільноту (ЄЕС) в Європейський Союз (ЄС). Попри поглиблення економічної співпраці, оновлений формат інтеграції передбачав формування спільної зовнішньої політики та безпекового виміру. На відміну від попередніх етапів розвитку європейської інтеграції, ЄС більше починав сприймати себе як політичний проєкт, метою якого було забезпечити стабільність на усьому континенті. Саме тому розширення на схід розглядалося не як технічне питання про прийняття нових членів, а радше як завдання по завершенню повоєнного об'єднання Європи.

Це породило необхідність виробити правила для держав, які прагнули приєднатися до Союзу. Відповіддю на це стало ухвалення у 1993 році Копенгагенських критеріїв, які вперше систематизували вимоги до майбутніх членів ЄС. Від країн-кандидатів вимагалася наявність стабільних демократичних інститутів, верховенства права, прав людини та захисту національних меншин, конкурентоспроможної ринкової економіки, а також здатності виконувати зобов'язання, які вимагає членство у Союзі. Фактично Копенгагенські критерії стали дорожньою картою трансформації для посткомуністичних держав і закріпили принцип обумовленості (conditionality), відповідно до якого шлях до членства залежав від реального виконання реформ.

У цей період політика розширення значною мірою спиралася на політичне бачення майбутнього Європи. Для значної частини європейських політичних еліт розширення мало історичний та моральний вимір. Після тривалого поділу континенту залізною завісою інтеграція Центральної та Східної Європи сприймалася як завершення процесу возз'єднання Європи та подолання спадщини Холодної війни. Так, політика розширення стала одним із найуспішніших інструментів зовнішнього впливу ЄС, оскільки дозволяла поєднати стратегічні інтереси Союзу із внутрішніми реформами держав-кандидатів (Grabbe, 2014).

Упродовж 1990-х років ЄС показував високу готовність інвестувати у підготовку майбутніх країн-членів. Через програми передвступної допомоги PHARE, ISPA та SAPARD було спрямовано значні фінансові ресурси на модернізацію державного управління, розвиток інфраструктури, адаптацію законодавства та підтримку економічних реформ. Перспектива членства залишалася досяжною, і тим самим сприяла формуванню високого рівня суспільної підтримки європейської інтеграції в країнах Центральної Європи.

Таким чином, перша хвиля східного розширення відбувалася за особливих умов. Післявоєнний оптимізм щодо демократичних змін у Європі, готовність ЄС розвивати інституції та правила для вступу зробили інтеграцію Центральної Європи більш імовірною. Більшість дослідників вважають цей період етапом найбільшої відкритості Європейського Союзу до розширення, що не було так характерно для наступних десятиліть.

Розділ 2. Суспільні настрої та наративи європейської інтеграції

Шлях інтеграції країн Центральної Європи та Західних Балкан та динаміка розширення Європейського Союзу значною мірою визначалися також дизайном

соціальних наративів. Смислові конструкції були частиною ментальної карти, через яку суспільства оцінювали своє місце в європейській системі координат.

2.1. Концепт євроінтеграції як відновлення історичної належності

У процесі розширення Європейського Союзу сприйняття членства як цивілізаційного вибору показало суттєву структурну асиметрію між Центральною Європою та Західними Балканами. Для країн Вишеградської четвірки (В4) та Румунії інтеграційний вектор почасти базувався на суспільно-політичному консенсусі, заснованому на наративі **«повернення до Європи» (*Return to Europe*)**. У цьому контексті рух на Захід інтерпретувався як акт історичної справедливості й подолання спадщини Ялтинської конференції як насильницького відторгнення від європейської цивілізації внаслідок радянської окупації (Ágh, 2019).

Антропологічні та соціологічні дослідження країн Вишеградської четвірки показують, що денотат «Європа» сприймався як символ демократичних змін та остаточного подолання радянської спадщини. Тому підтримка вступу до ЄС тривалий час базувалася не лише на бажанні економічного добробуту, але й на прагненні того, аби закріпити належність до демократичної та об'єднаної Європи (Grabbe, 2014; Horáková, 2009). Навіть деструктивний ізоляціоністський трек Словаччини періоду «мечіаризму» 1993–1998 років був подоланий великою мірою завдяки страху суспільства опинитися поза європейською цивілізаційною рамкою, що і було стимулом для швидкої електоральної мобілізації та продемократичного розвороту (Vachudova, 2005).

На противагу країнам Центральної Європи, у країнах Західних Балкан концепт відновлення історичної належності до Європи зіткнувся зі спротивом інтелектуальним та емоційним, який був зумовлений незавершеним процесом націєтворення та травмою болісної дезінтеграції Югославії. У інформаційному полі Сербії, Хорватії, Чорногорії та інших держав регіону ідея європейської ідентичності не мала монолітного характеру й конкурувала з етноцентричними, панслов'янськими та євроскептичними наративами. Рух до ЄС сприймався не як «повернення додому», а як процес виконання зовнішніх вимог, де Брюссель нерідко асоціювався із актором, що обмежує суверенітет нових держав та втручається у питання історичної пам'яті, національної ідентичності чи внутрішньої політики (Bieber, 2020; Subotić, 2009).

Водночас саме досвід воєн, міжетнічного насильства та тривалої нестабільності сприяв формуванню іншого важливого та міцного наративу, який поступово набув особливого значення для регіону. Якщо в Центральній Європі європейська

інтеграція асоціювалася передусім із поверненням до Європи як місця історичної приналежності, то на Західних Балканах вона все частіше розглядалася як інструмент забезпечення стабільності та недопущення повторення конфліктів.

2.2. Проєкт стабільності та інтеграція після конфліктів

Після воєн 1990-х років європейська інтеграція для значної частини політичного керівництва і суспільств Західних Балкан набула значення у вигляді механізму постконфліктної трансформації. Перспектива членства стала одним із небагатьох спільних стратегічних орієнтирів для держав регіону після розпаду Югославії та завершення збройних конфліктів.

У цьому контексті розширення ЄС розглядалося як можливість примирення та відновлення довіри між суспільствами. У Центральній Європі інтеграція переважно завершувала процес демократичної трансформації, тоді як на Західних Балканах вона мала сприяти подоланню наслідків війни, врегулюванню двосторонніх суперечок та розбудові ефективних державних інститутів.

Для Західних Балкан рух до ЄС не був лінійним процесом у сприйнятті Брюсселя. У суспільствах Сербії, Хорватії, а також Боснії і Герцеговини тривалий час були хвилювання щодо встановлення нового зовнішнього наглядача. Після десятиліть комуністичної ізоляції та війн за незалежність, тиск з боку Брюсселя часто сприймався місцевими елітами як зазіхання на щойно здобутий суверенітет. Найбільш гостро це відчувалося через вимогу співпраці з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії (МТКЮ) у Гаазі. У суспільній свідомості регіону Гаазький трибунал тривалий час сприймався як упереджений політичний орган, який вимагав видачі осіб, що в межах національних наративів вважалися національними героями визвольних змагань (генерал Анте Готовіна в Хорватії чи Слободан Мілошевич та Ратко Младіч у Сербії), та не мав навколо себе образу суб'єкта правосуддя (Subotić, 2009).

Перебудові первісно антиєвропейських та націоналістичних настроїв посприяло поєднання кількох факторів:

Економічна привабливість та безвізовий режим (White Schengen List)

Брюссель трансформував гасло про європейські цінності в індивідуальні вигоди. Скасування візового режиму для країн регіону наприкінці 2000-х років спрацювало як важливий психологічний фактор, який продемонстрував населенню й особливо молоді, що інтеграція є передусім свободою пересування, а не ізоляцією.

Інструменталізація євроінтеграції поміркованими націоналістами

У Хорватії важливу роль відіграла трансформація партії HDZ (*Hrvatska demokratska zajednica*) після смерті Франьо Туджмана. Новому лідеру Іво Санадеру вдалося переконати правий електорат у тому, що справжній патріотизм — це насамперед про повернення Хорватії в коло західних держав, далі від балканського безпекового вакууму. Так, націоналізм не зник, але його було модифіковано в інструмент легітимізації європейського курсу.

Послідовна обумовленість

Політика обумовленості чітко визначала, що фінансова допомога та політичне визнання заблоковані допоки триває реставрація агресивного націоналізму. Ризик повної фінансової та політичної ізоляції змусив навіть євроскептичні сили, такі як прогресивне крило колишніх радикалів у Сербії на чолі з Томіславом Ніколічем та Александаром Вучичем у 2008 році здійснити тактичний розворот у бік євроінтеграційної риторики для того, аби зберегти владу та доступ до європейських ринків.

2.3. Європа як простір можливостей. Модернізація та мобільність

Поряд із питаннями ідентичності та безпеки, трансформацію суспільних настроїв від конфронтації до добросусідства уможливив наратив прагматичного економічного розвитку. Сприйняття ЄС як простору для можливостей стало раціональною противагою поряд з історичним ресентиментом.

У досвіді Центральної Європи та Західних Балкан **економічна взаємозалежність почасти виконувала функцію десек'юритизації латентних конфліктів**. Очікування покращення рівня життя та фінансова допомога створили ситуацію, коли ціна збереження міжнаціональної ворожнечі у вигляді ризику ізоляції стала занадто високою для політичних еліт і пересічних громадян. Запровадження безвізового режиму на Балканах трансформувало фізичні кордони з колишніх ліній фронту у зони спільного економічного інтересу, з часом витісняючи радикальні етноцентричні наративи на периферію суспільного дискурсу.

2.4. Наративи розширення. Між нормативною силою та геополітичним імперативом. Подвійна логіка розширення

Динаміка попередніх хвиль розширення ЄС продемонструвала концептуальний клінч між двома стратегічними філософіями ЄС: сприйняттям себе як **нормативної сили (*Normative Power Europe*)**, що експортує цінності верховенства права та ліберальної демократії, та діями в логіці **геополітичного прагматизму**, спрямованого на ліквідацію безпекових сірих зон. Брюссель

адаптував баланс цих наративів залежно від стабільності регіону кандидатів (Crombois, 2017).

У центральноєвропейському кейсі домінував нормативно-технократичний підхід. Завдяки відносному регіональному миру, Брюссель міг дозволити собі висувати вимоги щодо адаптації *acquis communautaire*, боротьби з корупцією та жорстких ринкових реформ як безальтернативної перепустки до членства (Schimmelfennig & Sedelmeier, 2005).

Натомість на Західних Балканах нормативна логіка зазнала деформації, оскільки першочерговим завданням ЄС виступало постконфліктне примирення та стримування потенційного спалаху насильства. Це породило специфічний підхід у вигляді **стабілократії**, коли Брюссель свідомо заплющував очі на внутрішній авторитаризм, корупцію та деградацію демократичних інститутів місцевих лідерів (режим Александара Вучича в Сербії чи Міло Джукановича в Чорногорії) в обмін на їхню готовність забезпечувати регіональну стабільність, контролювати міграційні потоки та узгоджувати територіальні питання (Bieber, 2020).

Подвійна логіка євроінтеграційного процесу набула нового, безпрецедентного виміру після 2022 року у контексті України, коли повномасштабна агресія РФ остаточно зруйнувала колишній суто технократичний підхід, змусивши ЄС повернутися до парадигми суворої геополітичної доцільності; так надання статусу кандидата та відкриття переговорів із державою у стані війни з непаритетним супротивником стало кроком безпекової солідарності та виживання самої Європи (Crombois, 2017).

2.5. Амбівалентність євроінтеграції. Надії та страхи

Незважаючи на переважно позитивне ставлення до членства в ЄС, суспільні настрої в країнах-кандидатах ніколи не були однозначними. Підтримка інтеграції часто супроводжувалася побоюваннями щодо втрати суверенітету, культурної самобутності та ідентичності, посилення економічної конкуренції або нерівномірного розподілу вигод від інтеграції.

Антропологічні дослідження в країнах Центральної Європи демонструють, що навіть серед прихильників членства паралельно існували високі очікування та відчуття невизначеності щодо майбутніх змін. Схожі настрої спостерігаються і в країнах Західних Балкан, де підтримка членства часто поєднується з розчаруванням через тривалий процес переговорів і сумнівами щодо готовності ЄС до подальшого розширення (Grabbe, 2014; Horáková, 2009).

Специфіка націоналістичних настроїв у країнах Західних Балкан у контексті такої амбівалентності полягає в тому, що процес європейської інтеграції тут зіткнувся з незавершеним переходом процесу націєтворення та глибоким історичним ресентиментом.

Це породило особливу модель етноцентричного євроскептицизму, який за своєю природою кардинально відрізняється від центральноєвропейського досвіду. До прикладу, у Польщі чи Угорщині спротив Брюсселю мав переважно соціокультурний, ідеологічний або релігійний характер, як захист традиційних консервативних та католицьких цінностей від ліберального Заходу (Mudde, 2007). Натомість на Балканах націоналістичні настрої та неприйняття європейських правил були мотивовані вкоріненими територіальними й етнічними травмами, які залишилися після війн 1990-х років. Одним із прикладів виступає Сербія, де чільний націоналістичний дискурс досі будується на наративі історичної жертви та несправедливого покарання сербської нації міжнародною спільнотою. Відтак, інтеграція до ЄС зображується радикальними та популістськими силами як нерівноцінний обмін національної ідентичності на ефемерні економічні преференції від Брюсселя (Subotić, 2009).

Дзеркальним відображенням цього став оборонний націоналізм, притаманний суспільно-політичному дискурсу Хорватії під час її переговорного треку. Праві сили тривалий час транслювали в маси страх, що жорсткі європейські стандарти правосуддя, вимоги МТКЮ та зобов'язання щодо захисту прав сербської меншини знівелюють та делігітимізують результати Війни за незалежність (*Domovinski rat*). Націоналістичні еліти вміло розпалювали страхи, стверджуючи, що Захід штучно прирівнює історичну відповідальність агресора та жертви. Вимоги розслідування воєнних злочинів проти сербського цивільного населення були інтерпретовані як спроба змусити Загреб вибачитися за місцеві звірства, скоєні під час переможних визвольних операцій «Блискавка» та «Буря», які набули майже священного статусу в хорватській національній свідомості (Glüpker, 2013).

Ця внутрішня етнополітична напруга увійшла в резонанс із деструктивними зовнішніми процесами, зокрема з хронічним затягуванням процесу інтеграції з боку самого Європейського Союзу. Тривале очікування балканських країн тривалістю вже понад два десятиліття породило значну двосторонню кризу. З одного боку, всередині самого Брюсселя сформувалася стійка «втома від розширення» (*enlargement fatigue*), небажання європейських столиць імпортувати до себе бідність, корупцію та невирішені територіальні суперечки, що особливо загострилося після інституційних криз ЄС та міграційної кризи 2015 року (O'Brennan, 2014).

З іншого боку, європейська вагання спровокували інструменталізацію цієї втоми для цілей передвиборчої кампанії місцевими елітами на Балканах. Авторитарні та популістські лідери регіону швидко навчилися використовувати затримку в інтеграції для зміцнення свого впливу. Вони штучно створили та підтримували модель «контрольованої амбівалентності», офіційно оголосивши про вступ до ЄС, щоб забезпечити фінансову допомогу. Водночас, однак, вони підживлювали етнічну ворожнечу та євроскептицизм через контрольовані ЗМІ.

Звинувачуючи Брюссель у подвійних стандартах, упередженості та відмові приймати нові держави, режими створюють психологічний бар'єр для своїх виборців. Такий підхід дає змогу тривалий час імітувати реформи й повністю блокувати реальні зміни у сфері верховенства права та боротьби з корупцією, оскільки прозоре правосуддя європейського зразка неминуче зруйнувало б корупційні та кланові системи врядування (Bieber, 2020).

2.6. Національні меншини та інструменталізація етнополітики

Питання захисту прав національних меншин (спільнот) та десек'юритизації кордонів було важливим індикатором готовності держав-кандидатів до європейської інтеграції, проте інструменталізація цього чинника мала кардинально різні наслідки в аналізованих регіонах. У Центральній Європі Копенгагенські критерії змусили держави дотримуватися міжнародних правових стандартів для вирішення латентних міжетнічних конфліктів. Підписання Базових договорів між Угорщиною та Словаччиною 1995 року і Румунією 1996 року дозволило формально перевести етнічні напруження з територіальних суперечок на інституційний діалог і транскордонну співпрацю з меншинами, зробивши їх «містками» євроінтеграції (United Nations Treaty Collection, n.d.).

Попри це, у суспільних настроях титульних націй усе одно залишався ресентимент і страх перед етнічною автономією чи прихованою ревізією кордонів (як приклад через концепцію «материнської держави» Будапешта). Це виражалося у законодавчому саботажі, такому як ухвалення Словаччиною обмежувального Закону про державну мову 1995 року чи подальші клінчі навколо подвійного громадянства у 2010–2011 роках, які довели, що зовнішня обумовленість ЄС діє лише як рамковий запобіжник, але не усуває внутрішні фобії суспільства (Encyclopædia Britannica, n.d.)

На Західних Балканах етнічний чинник мав відкритий деструктивний характер, оскільки питання прав меншин безпосередньо перетиналися з проблемою легітимності нових державних кордонів та наслідками етнічних чисток. Спроби ЄС впровадити нормативні стандарти захисту прав людини зіткнулися з опором

місцевих націоналістичних еліт, які інтерпретували вимоги Брюсселя, як-от повернення сербських біженців до Хорватії або забезпечення прав албанців у Північній Македонії через Охридську угоду, як загрозу національній безпеці та спробу зрівняти відповідальність жертви й агресора у війні (Anastasakis, 2008; Subotić, 2009).

У випадку Західних Балкан місцеві політичні кола частіше використовували тему національних меншин для розпалювання євроскепсису, що ще дужче консервувало ментальні кордони та образи всередині регіону навіть коли формально держави наближалися до членства.

Розділ 3. Досвід розширення ЄС у ЦЄ та на ЗБ. Спільні настрої та контекст

3.1. Умови та фактори розширення ЄС. Порівняння досвіду ЦЄ та ЗБ

Після завершення Холодної війни політика розширення стала одним із ключових інструментів впливу Європейського Союзу на трансформаційні процеси в сусідніх регіонах.

Попри схожість загальних вимог до кандидатів, умови, в яких відбувалося розширення у двох регіонах, суттєво відрізнялися між собою. Коли держави Центральної Європи проходили процес інтеграції в умовах відносної політичної стабільності та сприятливого геополітичного клімату 1990-х років, більшість країн Західних Балкан розпочинали переговорний процес після етнополітичних конфліктів і тривалого періоду інституційної нестабільності. Водночас змінювалася і сама політика Європейського Союзу, яка від готовності до масштабного розширення на початку 2000-х років змістилася до більш обережного підходу, що сформувався після фінансової та міграційної кризи й Брекситу.

3.2. Політичні умови розширення. Демократичний транзит та якість інституцій

Дотримання політичних критеріїв членства, закріплених у Копенгагенських критеріях 1993 року, було однією з базових передумов вступу до Європейського Союзу. Вони передбачали наявність стабільних демократичних інститутів, верховенства права, гарантій прав людини та захисту національних меншин.

Для країн Центральної Європи процес європейської інтеграції збігся з масштабною демократичною трансформацією після падіння комуністичних

режимів. Польща, Чехія та Угорщина вже на початку 1990-х років продемонстрували відносно високий рівень політичного консенсусу щодо європейського курсу та спроможність впроваджувати необхідні реформи. Перспектива членства в ЄС виступала додатковим стимулом для консолідації демократичних інститутів і формування ринкової економіки.

Водночас навіть у Центральній Європі процес інтеграції не був лінійним. Словаччина в середині 1990-х опинилася за межами першої хвилі розширення через авторитарний уряд Володимира Мечіара. Європейська Комісія неодноразово висловлювала занепокоєння станом демократії, незалежності судової влади та дотриманням прав опозиції. Лише після політичних змін 1998 року та зміни вектору на демократичні реформи вдалося долучитися до великого розширення 2004 року.

На відміну від центральноєвропейського досвіду, Західні Балкани змушені були поєднувати демократичні реформи із повоєнною відбудовою та примиренням суспільства. Додатковим викликом, який уповільнював зближення з ЄС, була вразливість регіону перед явищем «захоплення держави» (*state capture*). Поєднання слабких інституцій та жорсткої політичної поляризації дозволяло місцевим елітам підлаштувати державний апарат під власні корупційні інтереси, що паралізувало виконання європейських вимог.

Додатково, формальне виконання окремих вимог ЄС не завжди супроводжувалося реальним зміцненням демократичних інститутів. У низці країн регіону політичні та економічні еліти змогли зберегти значний вплив на державні інституції, що додавало викликів для процесу європейської інтеграції (Lemstra, 2020).

Таким чином для обох регіонів демократичні інститути та ефективне врядування були однією з ключових умов успішного просування до членства. Досвід Словаччини та окремих держав Західних Балкан свідчить про те, що політична воля до реформ і спроможність державних інституцій залишаються вирішальними факторами навіть за наявності сильної зовнішньої підтримки з боку ЄС.

Зрештою головна закономірність у тому, що якщо всередині країни немає реальної політичної волі до змін, євроінтеграція перетворюється на імітацію. Це робить внутрішній фактор врядування набагато вагомішим за будь-які зовнішні стимули.

3.3. Суспільні настрої та підтримка європейської інтеграції у країнах Центральної Європи

Важливою рисою розширення Європейського Союзу на Центральну Європу була висока суспільна підтримка євроінтеграції. Для більшості населення Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини та Румунії вступ до ЄС асоціювався із завершенням складного переходу від комунізму до демократії та символічним «поверненням до Європи». Цей наратив активно й успішно використовувався політиками для того, щоб отримати згоду суспільства на проведення важких економічних реформ (Grabbe, 2014; Schimmelfennig & Sedelmeier, 2005).

Соціологічні дослідження кінця 1990-х років свідчили про переважно позитивне ставлення населення країн-кандидатів до вступу в ЄС. За даними Європейського парламенту, у 1998 році вступ до ЄС підтримували 71% громадян Румунії, 63% громадян Польщі, 62% громадян Словаччини, 56% громадян Угорщини та 49% громадян Чехії. При цьому частка противників членства залишалася відносно низькою і не перевищувала 13% навіть у країнах із більш стриманим ставленням до інтеграції. **(European Parliament, 1999)**.

Особливо показовими стали референдуми щодо вступу до Європейського Союзу, які відбулися у 2003 році. У Польщі та Чехії членство підтримали по 77% учасників референдуму, в Угорщині 84%, а в Словаччині рівень підтримки сягнув майже 94%, що стало рекордом для цієї хвилі розширення (Nohlen & Stöver, 2010).

Водночас мотиви підтримки у різних країнах відрізнялися. У Польщі та Словаччині головну роль відігравали питання цінностей та ідентифікаційні чинники, членство сприймалося як остаточний розрив із радянським минулим та належність до західного політичного та культурного простору. Натомість Угорщина, Чехія та Румунія більше фокусувалися на економічних перевагах: доступі до європейського ринку, залученні інвестицій, свободі пересування та посиленні боротьби з корупцією (що було головним очікуванням у Румунії) (European Parliament, 1999; Public Opinion Research Centre, 2003). У Чехії при цьому фіксували вищий рівень євроскептицизму через побоювання втратити частину щойно відновленого національного суверенітету на користь Брюсселя (Public Opinion Research Centre, 2003).

Для Румунії членство в ЄС також мало виразний модернізаційний вимір. Громадська підтримка інтеграції великою мірою ґрунтувалася на очікуваннях економічного розвитку, покращення якості державного управління та посилення боротьби з корупцією. Так, попри складніший і триваліший переговорний процес, підтримка європейського курсу в румунському суспільстві залишалася однією з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи (European Parliament, 1999).

Словаччина попри високий рівень суспільної підтримки європейської інтеграції наприкінці 1990-х років ризикувала опинитися поза межами першої хвилі розширення, через проблеми із демократичним врядуванням та авторитарними тенденціями уряду Володимира Мечіара. Проте політичні зміни 1998 року дозволили відновити довіру з боку Європейського Союзу та сприяли успішному завершенню переговорного процесу. Таким чином, навіть за високої суспільної підтримки інтеграції важливою для просування до членства залишається якість політичних інститутів та готовність до проведення реформ.

Загалом досвід Центральної Європи свідчить про те, що успіх політики розширення значною мірою спирався на поєднання двох таких факторів, як наявність переконливої перспективи членства з боку ЄС та стійку суспільну підтримку євроінтеграційного курсу всередині країн-кандидатів.

3.4. Суспільні настрої та підтримка європейської інтеграції у країнах Західних Балкан

На відміну від держав Центральної Європи, які розпочинали шлях до членства в ЄС після відносно мирного демонтажу комуністичних режимів, країни Західних Балкан вступили в процес європейської інтеграції після розпаду Югославії, міжетнічних конфліктів, воєн та масштабних гуманітарних криз. У цьому контексті розширення Європейського Союзу набуло додаткового значення як інструмент забезпечення довгострокової стабільності, примирення та демократичної трансформації регіону.

Європейський Союз поступово інтегрував питання добросусідських відносин, регіональної співпраці та примирення до критеріїв просування країн Західних Балкан на шляху до членства. Також історія регіону сформувала нові критерії, яких мали дотримуватися країни Західних Балкан на своєму інтеграційному шляху, такі як співробітництво з МТКЮ, політика у сфері національних меншин. Після Саміту ЄС у Салоніках 2003 року держави регіону отримали чітку перспективу членства, однак на відміну від країн Центральної Європи цей процес виявився значно тривалішим і більш політизованим (European Council, 2003).

Попри складний політичний контекст, суспільна підтримка вступу до ЄС у більшості країн Західних Балкан тривалий час залишалася високою. Найбільш проєвропейські настрої спостерігалися в Албанії, де підтримка членства протягом кількох останніх років стабільно перевищувала 90%. Для значної частини населення цих країн Європейський Союз асоціюється з економічним розвитком, зміцненням демократичних інститутів та підвищенням міжнародної безпеки (Regional Cooperation Council, 2023).

У Чорногорії, яка найбільше просунулася в переговорному процесі серед країн регіону, підтримка вступу до ЄС також залишається відносно високою та коливається в межах 70–80%. Водночас суспільна дискусія дедалі частіше зосереджується не на самому факті вступу, а на темпах переговорного процесу та здатності реалізовувати необхідні реформи (Regional Cooperation Council, 2023).

Особливо цікавим є випадок Північної Македонії, яка протягом багатьох років демонструвала високий рівень підтримки європейської інтеграції, однак затяжний конфлікт із Грецією, а згодом блокування переговорного процесу з боку Болгарії поступово сприяли зростанню суспільного розчарування. Незважаючи на Преспанську угоду 2018 року та виконання значної частини вимог ЄС, початок переговорів неодноразово відкладався, що негативно вплинуло на довіру до європейської політики розширення (Bieber, 2020).

Найбільш неоднозначною залишається ситуація в Сербії. На відміну від інших країн регіону, підтримка вступу до ЄС серед сербського населення є менш стабільною та суттєво залежить від динаміки відносин між Белградом і Приштиною. Дослідження громадської думки демонструють, що рівень підтримки членства протягом останнього десятиліття коливався переважно в межах 24–45% (Regional Cooperation Council, 2023). Водночас значна частина громадян підтримує економічну співпрацю з ЄС, але критично ставиться до політичних умов, пов'язаних із нормалізацією відносин із Косовом.

Боснія і Герцеговина демонструє дещо складнішу ситуацію. Попри загалом позитивне ставлення до членства в ЄС, суспільні настрої значною мірою залежать від етнічної приналежності населення. Європейська інтеграція часто перестає бути лише проєктом модернізації, перетворюючись на інструмент політичної боротьби між основними етнополітичними групами країни (International Republican Institute, 2018).

Важливою відмінністю між Центральною Європою та Західними Балканами стали також суспільні очікування від європейської інтеграції. Якщо в країнах Центральної Європи вступ до ЄС розглядався крізь призму цивілізаційного вибору та символічного «повернення до Європи», то на Балканах домінували більш прагматичні й утилітарні сподівання, такі як економічна стабілізація, подолання руйнівних наслідків конфліктів, зміцнення верховенства права та розширення можливостей для трудової мобільності.

Проте хронічне затягування цього процесу зумовило кризу очікувань, викликану політико-психологічним феноменом **втоми від розширення (*enlargement fatigue*)** всередині самого Європейського Союзу (O'Brennan, 2014). Після масштабної хвилі

інтеграції 2004–2007 років, а згодом на тлі серії внутрішніх потрясінь, від світової фінансової кризи до Брекситу та сплеску міграційного тиску, питання про прийняття нових членів вже не було таким активним та впевненим. Ризики перенесення внутрішніх проблем кандидатів змусили ЄС змінити стратегію, після чого політика розширення трансформувалася з лінійної моделі інтеграції у систему превентивного стримування шляхом ускладнення бюрократичних процедур та запровадження нових етапів моніторингу.

Суспільства Західних Балкан опинилися в ситуації, коли виконання одних жорстких умов (зміна назви Північної Македонії та співпраця з МТКЮ) не наближає фінішну пряму, але лише висуває нові вимоги. Як наслідок, проєвропейська мобілізація поступилася місцем послабленню стимулів інтеграційного процесу. У регіоні сформувалася взаємна інституційна імітація, за якої Брюссель підтримує тривалу невизначеність щодо фінальних термінів членства, а національні політичні еліти Західних Балкан демонструють лише формальну адаптацію законодавства без реальної трансформації політичних систем.

3.5. Підтримка розширення серед громадян держав-членів ЄС. Солідарність та занепокоєння

Успішність політики розширення залежала не лише від готовності країн-кандидатів виконувати вимоги Європейського Союзу, а й від підтримки цієї політики всередині самих держав-членів. Якщо в країнах Центральної Європи та Західних Балкан вступ до ЄС здебільшого сприймався як стратегічна мета, то серед громадян держав-членів ставлення до подальшого розширення було значно більш неоднорідним.

У 1990-х роках політика розширення загалом користувалася підтримкою серед інституцій Європейського Союзу та більшості політичних еліт держав-членів. Після завершення Холодної війни розширення розглядалося як стратегічний інструмент подолання політичного поділу Європи, закріплення демократії, ринкової економіки та довгострокової безпеки на континенті. Саме тому інтеграція держав Центральної та Східної Європи стала одним із ключових напрямів зовнішньої політики ЄС. Разом із тим ця підтримка не була безумовною. Уже на етапі підготовки до великого розширення окремі держави-члени висловлювали занепокоєння щодо економічних наслідків прийняття менш розвинених економік, можливого зростання трудової міграції, фінансового навантаження на бюджет Союзу та його інституційної спроможності функціонувати після збільшення кількості членів. Водночас ці дискусії стосувалися переважно темпів і механізмів розширення, а не заперечували його стратегічної доцільності (Grabbe, 2014; Schimmelfennig, 2003).

Водночас рівень підтримки розширення серед громадян держав-членів Європейського Союзу був нижчим і значно менш однорідним, ніж підтримка вступу серед населення країн-кандидатів. За даними Eurobarometer та аналітичних матеріалів Європейського парламенту, на початку 2000-х років у середньому близько 44 % громадян держав-членів підтримували подальше розширення ЄС, тоді як приблизно чверть респондентів ще не мала сформованої позиції щодо цього питання. При цьому ставлення суттєво відрізнялося між окремими країнами. Найбільш прихильно до прийняття нових членів ставилися держави Південної Європи, серед яких Греція, Іспанія, Португалія та Італія, які самі відносно нещодавно пройшли шлях інтеграції та були серед основних бенефіціарів політики згуртованості й структурної підтримки ЄС. Натомість у Німеччині, Австрії, Франції, Бельгії та Люксембурзі рівень підтримки був помітно нижчим. Основними причинами суспільного скепсису були побоювання щодо можливого зростання трудової міграції, посилення конкуренції на ринку праці, додаткового навантаження на бюджет ЄС та економічних наслідків інтеграції менш розвинених держав. Попри це, розширення продовжувало розглядатися інституціями Європейського Союзу як стратегічний інструмент забезпечення стабільності, демократизації та довгострокової безпеки на європейському континенті (European Parliament, 1999; European Commission, 2000; European Parliament, 2001).

Серед основних побоювань громадян держав-членів домінували питання трудової міграції, перерозподілу коштів бюджету ЄС та посилення конкуренції на ринку праці. Значна частина населення «старих» держав-членів вважала, що вступ менш розвинених економік Центральної та Східної Європи може призвести до зростання безробіття та тиску на національні системи соціального забезпечення. Саме такими аргументами пояснювалося запровадження низкою держав перехідних обмежень на доступ працівників із нових країн-членів до національних ринків праці після розширення 2004 року (Vachudova, 2005).

Поряд із економічними аргументами дедалі вагомішу роль почали відігравати питання ідентичності та майбутнього самого Європейського Союзу. Частина політиків і громадян висловлювала занепокоєння швидким збільшенням кількості держав-членів, що могло ускладнити процес ухвалення рішень, послабити внутрішню згуртованість Союзу та вплинути на ефективність його інституцій. У суспільних дискусіях дедалі частіше порушувалося питання про межі Європи та про те, наскільки ЄС здатний ефективно функціонувати в умовах постійного розширення.

Особливо гостро ці дискусії проявилися після великого розширення 2004 року, коли до Європейського Союзу одночасно приєдналися десять нових держав. Поступово увага політичного керівництва ЄС зміщувалася від прийняття нових

членів до вирішення внутрішніх проблем Союзу, зокрема інституційної реформи, економічної модернізації та поглиблення інтеграції. У результаті країни Західних Балкан зіткнулися вже з іншим Європейським Союзом, ніж той, до якого вступали держави Центральної Європи. Якщо на початку 2000-х років розширення було одним із пріоритетних напрямів розвитку ЄС, то в наступні десятиліття воно частіше поступалося місцем питанням внутрішньої стійкості та ефективності самого Союзу.

Досвід попередніх хвиль розширення також виявив певні обмеження підходу Європейського Союзу, який на етапі підготовки до членства значною мірою зосереджувався на виконанні формальних критеріїв вступу. Подальший розвиток подій в Угорщині та частково у Польщі показали, що навіть після набуття членства демократичні інститути залишаються вразливими до політичного тиску та поступової ерозії. Це стало підставою для переосмислення політики розширення ЄС, у межах якої дедалі більшого значення почали набувати питання верховенства права, незалежності судової влади, ефективності механізмів стримувань і противаг та стійкості демократичних інституцій не лише до вступу, а й після нього (Kelemen, 2020; Sedelmeier, 2014).

Водночас більшість негативних економічних прогнозів, які супроводжували велике розширення 2004 року, не справдилися в тому масштабі, якого побоювалися громадяни окремих держав-членів. Попри це, питання трудової міграції, конкуренції на ринку праці та фінансового навантаження на бюджет ЄС поступово стали одним із ключових аргументів євроскептичних політичних сил. У наступні десятиліття саме ці побоювання дедалі частіше визначали суспільні дискусії щодо доцільності нових хвиль розширення.

Таким чином, досвід попередніх хвиль розширення засвідчив, що політика розширення Європейського Союзу завжди формувалася під впливом трьох взаємопов'язаних чинників: готовності країн-кандидатів здійснювати реформи, політичної волі інституцій ЄС та рівня суспільної підтримки розширення в державах-членах. Якщо у 1990-х роках визначальну роль відігравав геополітичний імператив подолання поділу Європи після завершення Холодної війни, то після великого розширення 2004 року дедалі більшого значення набували питання внутрішньої спроможності самого Союзу, ефективності його інституцій та здатності забезпечувати подальшу інтеграцію нових членів. Саме ця зміна значною мірою визначила іншу логіку переговорного процесу із країнами Західних Балкан, а згодом і сучасний підхід ЄС до нових хвиль розширення.

3.6. Дихотомія швидкої інтеграції ЦЄ та вічного транзиту Західних Балкан. Геополітичні уроки для України

Натомість країни Західних Балкан зіткнулися з іншою реальністю.

По-перше, регіон розпочав інтеграцію в умовах незавершеного постконфліктного врегулювання, інституційної слабкості та невирішених двосторонніх суперечок. По-друге, початок переговорного процесу з країнами регіону збігся з появою у самому Європейському Союзі **«втоми від розширення»** (O'Brennan, 2014).

Цей феномен визначають як зниження політичної волі країн-членів та інституцій ЄС щодо прийняття нових держав через внутрішні кризи всередині самого об'єднання. Зміщення фокусу ЄС на вирішення власних викликів, від наслідків масштабного розширення 2004–2007 років до світової фінансової кризи та Брекситу, призвело до того, що європейські лідери почали розглядати подальший прийом кандидатів як фактор додаткових ризиків.

На рівні національних політик країн-членів це набуло вигляду у зростанні суспільного євроскептицизму та домінуванні протекціоністських настроїв, коли виборці та уряди ключових держав, зокрема Франції, Нідерландів та Німеччини, виступали проти швидкої інтеграції нових членів через побоювання міграційного тиску та додаткового навантаження на спільний бюджет (Emmanouilidis, 2007; Toshkov et al., 2014). Згідно з даними загальноєвропейських опитувань, у цей період підтримка подальшого розширення серед громадян ЄС суттєво знизилася, зафіксувавши переважання негативного ставлення до прийому нових країн (European Commission, 2006). Детально специфіка, динаміка та вплив цих настроїв усередині самих країн-членів ЄС на сучасну політику розширення будуть проаналізовані у наступному підрозділі дослідження.

Серія внутрішніх потрясінь ЄС від провалу Євроконституції у 2005 році та світової фінансової кризи до Брекситу перетворила розширення з безпекового інструменту на радше джерело дестабілізації зсередини. Наслідком стало значне підвищення планки входження для країн-кандидатів та їх тривала бюрократична перевірка. Балканські країни опинилися в ситуації, де виконання технічних вимог більше не гарантувало автоматичного політичного просування.

Сьогодні Україна проходить інтеграційний шлях, який парадоксальним чином поєднує досвід обох регіонів, але в умовах критично вищих ставок. Шлях, який зараз проходить Україна доводить, що в сучасній архітектурі розширення політичні та геополітичні чинники відіграють не менш важливу роль, ніж виключно технічне виконання умов:

Повернення геополітичного пріоритету: Як і для країн В4 у 1990-х роках, відкриття переговорів з Україною стало результатом геополітичного зсуву та безпекової необхідності, а не суто технічної готовності держави. Повномасштабне вторгнення повернуло до ЄС розуміння того, що розширення є передусім інструментом безпеки.

Ризик «балканської пастки»: Водночас Україна інтегрується за «Новою методологією» (2020), створеною під впливом балканського досвіду, де кластер основоположних реформ має абсолютний пріоритет. Отже, можна припустити, що попри високу геополітичну доцільність, Україна не зможе отримати повне членство «авансом», якщо зіткнеться з інституційною імітацією реформ, яка законсервувала рух Західних Балкан.

Так, якщо для Центральної Європи євроінтеграція була відносно лінійним процесом модернізації, а для Західних Балкан важким процесом примирення на тлі втоми ЄС, то для України це **екзистенційний безпековий інструмент**. Розуміння цього балансу між технічною відповідністю та політичною волею є ключем до аналізу настроїв самих країн-членів ЄС, які безпосередньо приймають рішення про межі та швидкість наступного розширення.

Сучасна Україна на своєму євроінтеграційному шляху одночасно проходить шлях двох різних регіонів — Центральної Європи та Західних Балкан: ми опинилися на унікальному історичному перехресті.

Україна не повторює повною мірою ані досвід країн Центральної Європи, ані досвід Західних Балкан. Наш шлях до членства в Європейському Союзі поєднує риси обох моделей розширення. Із одного боку, високий рівень суспільної підтримки європейської інтеграції, масштабний порядок денний реформ та свідомий геополітичний вибір; з іншого необхідність відбудови країни в умовах війни, безпекові виклики, важливість добросусідських відносин і ризик політизації двосторонніх питань.

Україна не може механічно відтворювати інструменти, які виявилися ефективними в одному з регіонів, тому що сучасний контекст розширення та досвіди суттєво відрізняються від попередніх хвиль розширення та контекстів, у яких це відбувалося. Доцільним є поєднати найкращі практики обох моделей при цьому адаптувавши їх до сучасних викликів та особливостей українського переговорного процесу.

Така дихотомія проявляється у двох глобальних та всеохопних парадигмах нинішнього інтеграційного треку:

1. Суспільна ідентичність та мотивація: Центральноєвропейська модель

За суспільними настроями та ціннісним вибором Україна демонструє схожість із центральноєвропейським досвідом **1990-х років**.

Для українського суспільства рух до ЄС — це в першу чергу про **цивілізаційний вибір**, повернення до спільного європейського дому та остаточний розрив із імперським минулим.

Станом на зараз сформовано міцний та практично суспільно-політичний консенсус щодо членства в ЄС та НАТО. На відміну від Західних Балкан, Україна не має ідеологічно укоріненого євроскептицизму. Російська агресія попри свій тотально деструктивний вплив у всіх можливих сферах життя також перезавантажила українську ідентичність та перетворила євроінтеграцію на елемент стратегічного виживання та національної безпеки.

2. Безпековий контекст та переговорна реальність: Балканська модель

Зовнішні умови для реалізації свого центральноєвропейського вибору є безпрецедентно важкими та значно відрізняються від умов розширення 2004 року. За характером безпекових викликів, та необхідністю повоєнної відбудови цей контекст має спільні структурні ознаки із досвідом держав Західних Балкан.

Як і балканські держави після розпаду Югославії, Україна інтегрується на тлі війни, масштабних гуманітарних криз, руйнування інфраструктури та необхідності повоєнної відбудови. Брюссель висуває до нас жорсткі політичні вимоги в умовах, коли держава бореться за фізичне виживання.

Зараз наш передвступний трек уже стикається зі схожим із балканським синдромом сценарієм, де сусіди намагаються використати право вето в ЄС як інструмент шантажу у двосторонніх суперечках навколо питань історичної пам’яті, транскордонної політики чи статусу національних меншин (спільнот).

Переговори України починаються в епоху, коли всередині ЄС спостерігається суттєва «втома від розширення». Брюссель схильний трансформувати переговори з динамічного процесу на інструмент бюрократичного стримування, що загрожує Україні балканською пасткою «вічного передпокою» та суспільного розчарування (*accession fatigue*).

Фінальне узагальнення:

Історична місія України полягає в тому, щоб **поєднати моделі центральноєвропейської динаміки та балканською стійкості**. Успіх членства залежить від здатності використати унікальну внутрішню мобілізацію суспільства для побудови стійких інституцій, і водночас проявити прагматичний реалізм у захисті власних інтересів на переговорах, не дозволяючи перетворити чутливі питання на інструмент геополітичного блокування. **Україна не просто розширює кордони ЄС — вона наново формує суб'єктність усього Центрально-Східноєвропейського простору.**

Розділ 4. Рекомендації для України

1. Інтегрувати політику добросусідства до загальної стратегії вступу до ЄС, а не як окремий зовнішньополітичний напрям

Процес розширення Європейського Союзу засвідчив, що добросусідські відносини не формуються автоматично після початку переговорів про вступ. Однак часто вони визначають швидкість просування переговорного процесу та рівень політичної підтримки з боку держав-членів.

Сьогодні Україна стикається з окремими питаннями у відносинах із сусідніми державами, зокрема щодо історичної пам'яті та захисту національних меншин (спільнот). Ці суперечності відрізняються від масштабу балканського досвіду, але можуть набувати більшої ваги в міру просування переговорного процесу.

У зв'язку з цим доцільно розглядати політику добросусідства не як окремий напрям зовнішньої політики, а як складову стратегії вступу до ЄС, інтегруючи її до переговорного процесу вже на ранніх етапах, поєднуючи врегулювання двосторонніх історичних, гуманітарних та політичних питань із виконанням переговорних критеріїв.

2. Не відкладати врегулювання історично чутливих питань на завершальний етап переговорів

Практика попередніх хвиль розширення дала зрозуміти, що невирішені двосторонні суперечки можуть перетворюватися на привід для політичного блокування вже після відкриття переговорів. Водночас ранній політичний діалог, розвиток механізмів співпраці та пошук компромісів значно зменшують ризик виникнення зазначених ситуацій.

Для України це означає необхідність працювати з історичною пам'яттю, питаннями національних меншин та іншими чутливими питаннями одночасно із переговорним процесом, а не після його завершення.

3. Посилити політику щодо національних меншин (спільнот) як важливу складову європейської інтеграції та добросусідства

Розвиток політики щодо національних меншин (спільнот) повинен розглядатися як один із факторів успішного просування до членства в ЄС. Йдеться не тільки про гармонізацію законодавства згідно з європейськими стандартами, а й про створення постійних механізмів консультацій із представниками меншин (спільнот), підтримку мовного й культурного різноманіття та зміцнення довіри між державою і громадами.

Водночас критично важливим є розширення цієї політики на більше коло інституцій: від центральних органів виконавчої влади до рівня місцевого самоврядування в поліетнічних регіонах. Удосконалення меншинної політики вимагає системної підготовки нової генерації компетентних фахівців у сфері публічного управління та міжнародних відносин, які спеціалізуються на етнополітиці й транскордонній співпраці. Варто окремо інвестувати у формування експертного пулу кадрів, які вміють делікатно та стратегічно працювати з історично й політично чутливими темами для ефективної роботи та нейтралізації потенційної напруги таких питань ще до того, як вони стануть об'єктом міждержавних суперечок.

4. Підтримувати високий рівень суспільного консенсусу щодо європейської інтеграції

Однією з важливих передумов успішного просування країн Центральної Європи до членства стала широка суспільна підтримка європейського курсу, яка зберігалася незалежно від зміни урядів.

Україні важливо підтримувати нинішній високий рівень суспільної підтримки вступу до ЄС шляхом відкритої та прозорої комунікації про перебіг переговорів, пояснення змісту реформ та їхнього практичного значення для громадян. Надважливо, аби європейська інтеграція була спільним суспільним проєктом, а не виключно політичним процесом.

5. Формувати реалістичні суспільні очікування щодо вступу до ЄС

Тривалі переговори на Західних Балканах показали, що розрив між високими очікуваннями суспільства та реальними темпами просування до членства із часом

посилює розчарування, знижує довіру до реформ і створює додаткові можливості для поширення євроскептичних наративів.

Україні варто будувати комунікацію навколо європейської інтеграції на реалістичних очікуваннях, чесно пояснюючи тривалість переговорного процесу, складність окремих реформ і необхідність послідовного виконання критеріїв членства.

Дослідження підготувала Глорія-Анастасія Чмельова, аналітикиня Інституту Центральноєвропейської стратегії

Джерела

Ágh, A. (2019). Declining democracy in East-Central Europe: The divide in the EU and emerging hard populism. Edward Elgar Publishing.

Anastasakis, O. (2008). The EU's political conditionality in the Western Balkans: Towards a more pragmatic approach. Southeast European and Black Sea Studies, 8(4), 365–377. https://doi.org/10.1080/14683850802556384

Bieber, F. (2020). The rise of authoritarianism in the Western Balkans. Palgrave Macmillan.

Crombois, J. F. (2017). Conflicting narratives? Geopolitical and normative power narratives in the EU Eastern Partnership. Politeja, 14(4/49), 109–125. https://doi.org/10.12797/Politeja.14.2017.49.07

Emmanouilidis, J. A. (2007). Beyond enlargement fatigue: The future of EU expansion. Center for Applied Policy Research (C·A·P).

Encyclopædia Britannica. (n.d.). Slovakia. https://www.britannica.com/place/Slovakia

European Commission. (2000). Eurobarometer 52: Public opinion in the European Community. Directorate-General for Education and Culture.

European Commission. (2006). Eurobarometer 66: Public opinion in the European Union. Directorate-General for Communication.

European Council. (2003). EU-Western Balkans Summit – Thessaloniki Declaration (Press Release 10229/03, Presse 163).

European Parliament. (1999). Public opinion on enlargement in the EU Member States and applicant countries (Briefing No. 41). Secretariat Working Party Task Force on Enlargement. https://www.europarl.europa.eu/enlargement/briefings/41a3_en.htm

European Parliament. (2001, May). The European Parliament in the enlargement process – An overview. Task Force on Enlargement. https://www.europarl.europa.eu/enlargement/positionep/ep_overview_en.htm

Glüpker, G. (2013). Effectiveness of EU conditionality in the Western Balkans: Minority rights and the fight against corruption in Croatia and Macedonia. Journal of Contemporary European Studies.

Grabbe, H. (2006). The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe. Palgrave Macmillan.

Grabbe, H. (2014). Six lessons of enlargement ten years on: The EU's transformative power in retrospect and prospect. JCMS: Journal of Common Market Studies, 52(S1), 40–56.

Horáková, H. (2009). Europe and culture: Anthropological perspectives on the process of European integration. Anthropological Journal of European Cultures, 18(2), 6–27.

International Republican Institute. (2018). Poll: Bosnians divided on U.S., EU and Russia.

Kelemen, R. D. (2020). The European Union's authoritarian equilibrium. Journal of European Public Policy, 27(3), 481–499. https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1712455

Lemstra, M. (2020). The destructive effects of state capture in the Western Balkans: EU enlargement undermined. Clingendael Policy Brief.

Mudde, C. (2007). Populist radical right parties in Europe. Cambridge University Press.

Nohlen, D., & Stöver, P. (Eds.). (2010). Elections in Europe: A data handbook. Nomos.

O'Brennan, J. (2014). "On the slow train to nowhere?" The European Union, "enlargement fatigue" and the Western Balkans. European Foreign Affairs Review, 19(2), 221–241. https://doi.org/10.54648/EERR2014011

Public Opinion Research Centre. (2003). Public attitudes towards EU accession in the Czech Republic and Hungary (Research Report). Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic.

Regional Cooperation Council. (2023). Balkan Barometer 2023: Public opinion survey. RCC Secretariat.

Schimmelfennig, F. (2003). The EU, NATO and the integration of Europe: Rules and rhetoric. Cambridge University Press.

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (Eds.). (2005). The Europeanization of Central and Eastern Europe. Cornell University Press.

Sedelmeier, U. (2014). Anchoring democracy from above? The European Union and democratic backsliding in Hungary and Romania after accession. JCMS: Journal of Common Market Studies, 52(1), 105–121. https://doi.org/10.1111/jcms.12082

Subotić, J. (2009). Hijacked justice: Dealing with the past in the Balkans. Cornell University Press.

Toshkov, D., Kortenska, E., Dimitrova, A., & Fagan, A. (2014). The 'old' and the 'new' Europeans: Analyses of public opinion on EU enlargement in review (MAXCAP Working Paper No. 2014/2).

United Nations Treaty Collection. (n.d.). Treaty on good-neighbourly relations and friendly cooperation between the Republic of Hungary and the Slovak Republic (signed 19 March 1995). United Nations.

Vachudova, M. A. (2005). Europe undivided: Democracy, leverage, and integration after communism. Oxford University Press.

Партнери

Реалізація аналітичних, медійних та адвокаційних проєктів Інституту Центральноєвропейської Стратегії стала можливою завдяки підтримці наших партнерів і донорів.

Дослідження створено ГО “Інститут Центральноєвропейської стратегії” за підтримки Фонду «Аскольд і Дір», що адмініструється ICAP Єднання в межах проєкту «Сильне громадянське суспільство України — рушій реформ і демократії» за фінансування Норвегії та Швеції. Зміст дослідження є відповідальністю ГО “Інститут Центральноєвропейської стратегії” та не є відображенням поглядів урядів Норвегії, Швеції або ICAP Єднання.